

О. І. Борзих, доктор с.-г. наук, академік НААН
М. В. Круть, канд. біол. наук, ст. наук. співробітник
Інститут захисту рослин НААН
**НАУКОВІ НАДБАННЯ ТА ШКОЛА АКАДЕМІКА
М. П. ЛІСОВОГО
(ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

Незабаром виповниться 90 років від дня народження Лісового Михайла Павловича – відомого вченого в галузі фітопатології, генетики, імунології та захисту рослин, доктора біологічних наук, професора, академіка Національної академії аграрних наук України, іноземного члена Польської академії наук, лауреата Державної премії в галузі науки і техніки, заслуженого діяча науки і техніки України. М. П. Лісовий народився 4 січня 1935 року в селі Коврай на Черкащині. В 1959 р. закінчив агрономічний факультет Української сільськогосподарської академії. Впродовж 1959–1961 рр. працював завідувачем фітопатологічної дільниці кафедри фітопатології Української сільськогосподарської академії в учбовому господарстві «Митниця». З 1961 р. й до останнього (помер 28 травня 2017 р.) свою трудову й наукову діяльність пов'язав з Інститутом захисту рослин НААН. Під науковим керівництвом відомого фітопатолога, академіка В.Ф. Пересипкіна навчався в аспірантурі, по закінченні якої підготував і в 1964 р. успішно захистив кандидатську дисертацію за темою «Хімічні засоби боротьби з пероноспорозом тютюну в закритому та відкритому ґрунті в умовах СРСР». У подальшому обіймав посади молодшого наукового співробітника, завідувача відділу фітопатології. В 1966 р. заснував лабораторію імунітету сільськогосподарських рослин до збудників хвороб, яку очолював впродовж 45 років. У 1979 р. захистив докторську дисертацію за темою «Особливості паразитизму *Russinia triticina* Erikss. та закономірності успадкування імунологічних реакцій пшениці до патогена». Впродовж 1986–2003 рр. – директор Інституту захисту рослин НААН. З 2011 р. працював на посаді головного наукового співробітника заснованої ним лабораторії.

Основними напрямками наукових досліджень М. П. Лісового були такі: теоретичні та методологічні основи імунітету рослин; вивчення генетичних і фізіологічних чинників імунітету для обґрунтування принципів і методів селекції на стійкість; вивчення структури

вірулентності популяції збудників хвороб рослин; ідентифікація генів вірулентності; ідентифікація генів стійкості рослин; теоретичні розробки способів створення сортів сільськогосподарських культур із груповою стійкістю проти шкідливих організмів з використанням методів клітинної біології. Наукові його досягнення – це розроблені методи створення банку генів стійкості зернових культур проти збудників хвороб; створений банк генів вірулентності збудників хвороб; ідентифіковані гени стійкості рослин проти фітопатогенів; встановлені шляхи та механізми зміни вірулентності патогенів; встановлені механізми, що призводять до втрати стійкості; розроблені методи створення стійких сортів та комп'ютерного моделювання сортів рослин з груповою стійкістю; сумісно створені 4 стійких сорти пшениці та стійкі гібриди соняшнику й огірка. Використання у практиці виробництва стійких до збудників хвороб та шкідників сортів є найбільш рентабельним й екологічно безпечним заходом в інтегрованій системі захисту вирощуваних культур.

М. П. Лісовий є автором понад 300 наукових праць з питань захисту рослин та селекції на стійкість, із яких 30 у зарубіжних журналах, 5 книг, підручник для аграрних вищих навчальних закладів, 7 методичних вказівок, 11 авторських свідоцтв. Створив школу імунологів рослин та фітопатологів, підготувавши 5 докторів і 30 кандидатів наук. Численна когорта його учнів на той чи інший період пов'язали свою діяльність з Інститутом захисту рослин НААН.

Пантелєєв Василь Карпович – вчений у галузі фітопатології та імунології, доктор біологічних наук, професор. Впродовж 1970–1986 рр. його трудова й наукова діяльність була пов'язана з Українським науково-дослідним інститутом захисту рослин. Закінчивши аспірантуру, він обіймав посади молодшого та старшого наукового співробітника лабораторії імунітету сільськогосподарських рослин до збудників хвороб. З 1986 р. й до останку (помер у 2006 р.) працював у Харківському національному аграрному університеті ім. В. В. Докучаєва: доцент, професор кафедри фітопатології.

Наукові дослідження В. К. Пантелєєва охоплювали широке коло питань із розробки науково-методичних основ створення стійких проти хвороб сортів зернових колосових культур. На підставі одержаних даних він підготував кандидатську («Імунологічні особливості прояву та спадкування надчутливості пшениці до бурої іржі») та докторську («Імунологічні основи створення стійких до *Puccinia recondita* Rob. et Desm. F. sp. *Triticici* Eriks. сортів пшениці в

Україні») дисертації. За період наукової та педагогічної діяльності опублікував понад 100 наукових та навчально-методичних праць. Він є співавтором 5-ти унікальних вітчизняних навчальних посібників та підручника. Підготував 4-х кандидатів наук.

Парфенюк Алла Іванівна – вчений у галузі фітопатології, імунології та екології, доктор біологічних наук, професор. З 1973 по 2005 рр. свою трудову та наукову діяльність пов'язала з Інститутом захисту рослин НААН. Наукові посади обіймала з 1978 р. – молодший, старший та провідний науковий співробітник лабораторії імунітету сільськогосподарських рослин до збудників хвороб. Проводила наукові дослідження з вивчення білої й сірої гнилей соняшнику, розробила та впровадила в практику методи оцінки та відбору стійких форм рослин до збудників цих захворювань. Була провідним виконавцем у групі з розробки імунологічних методів оцінки та пошуку джерел стійкості пшениці до церкоспорельозу, соняшнику – до збудників білої й сірої гнилей. Брала активну участь у розробці комплексної програми «Імунітет» та подальшому виконанні досліджень.

З 2005 року А. І. Парфенюк працює в Інституті агроєкології і природокористування НААН. Тут у 2006 р. вона організувала лабораторію біоконтролю агроєкосистем, якою завідує й донині.

Кандидат біологічних наук **Кольнобрицький Микола Іванович** працював в Українському науково-дослідному інституті захисту рослин впродовж 1977–1993 рр. По закінченні аспірантури він обіймав посади молодшого, старшого та провідного наукового співробітника лабораторії імунітету сільськогосподарських рослин до збудників хвороб. Розробляв методи селекції пшениці на стійкість до борошнистої роси, методи ідентифікації генів, що контролюють стійкість культури до цього захворювання, вирішував проблеми щодо стійкості пшениці до збудників кореневих гнилей. Був відповідальним виконавцем програми «Імунітет», а також організатором проведення комплексних досліджень щодо стійкості пшениці озимої проти хвороб та шкідників. Ним було впроваджено в практику роботи селекційних СРСР методичні рекомендації щодо прискореного визначення стійкості сортів та способів створення інфекційних фонів при селекції пшениці на імунітет до кореневих гнилей. Був також організатором проведення Інститутом заходів щодо захисту рослин у тепличному комбінаті «Прип'ять» Чорнобильської АЕС та виконавцем теми щодо

впровадження системи захисту насінників люцерни від комплексу шкідливих організмів.

Кандидат біологічних наук **Лоханська Вікторія Йосипівна** з 1979 по 1994 рр. свою діяльність пов'язала з Українським науково-дослідним інститутом захисту рослин. Тут вона закінчила аспірантуру та обіймала посади молодшого та старшого наукового співробітника лабораторій сільськогосподарської фітопатології та імунітету сільськогосподарських рослин до збудників хвороб. Розробила експрес-метод визначення стійкості хмелю до несправжньої борошнистої роси, склала набір сортів-диференціаторів для визначення расового складу збудника хвороби. Вивчала вплив агротехнічних заходів на фітосанітарний стан посівів пшениці озимої за інтенсивної технології її вирощування і тим самим надавала практичну допомогу виробництву з питань здійснення захисних заходів. Проводила дослідження з вивчення закономірностей успадкування пшеницею озимою стійкості до бурої іржі й борошнистої роси, пошуку відповідних джерел стійкості, вивчення закономірностей успадкування вірулентних властивостей збудників хвороб. Брала активну участь у виконанні комплексної програми «Імунітет».

На певний час свою діяльність з Інститутом захисту рослин НААН пов'язали кандидати біологічних наук **О. Ф. Кравець, В. М. Рипенко, Ю. П. Дяк, Л. О. Василюк, О. М. Пехота, О. А. Марченко, А. С. Чабанов, А. В. Богданович, А. М. Яринчин** та доктор сільськогосподарських наук **С. В. Ретьман**. Ними багато було зроблено з розв'язання проблем щодо імунітету зернових культур, соняшнику, кавунів до хвороб та розробки системи інтегрованого захисту рослин.

Кандидат біологічних наук **Скрипник Наталія Володимирівна** з 1988 р. й донині працює в Інституті захисту рослин НААН. По закінченні аспірантури вона обіймала посади молодшого наукового, наукового, а з 2001 по 2011 рр. – старшого наукового співробітника лабораторії імунітету сільськогосподарських рослин до збудників хвороб. З 2012 р. – завідувач відділу карантину рослин. Здійснила широкий спектр науково-дослідних робіт із вивчення структури популяції, расового складу та вірулентності збудника несправжньої борошнистої роси огірка, механізмів стійкості сортів рослин проти цієї хвороби. Розробила експрес-метод оцінки стійкості вихідного та селекційного матеріалу. Є співавтором створеного сумісно із

селекціонерами Сквирської дослідної станції ІОБ УААН стійкого до названої хвороби гібриду огірка Сквирський 1/27 F₁. В коло наукових її інтересів входили й деякі інші питання – це фомопсис, біла гниль соняшнику. Працювала також над вивченням расового складу збудника фітофторозу томатів.

Напрямами наукових досліджень Н. В. Скрипник у відділі карантину рослин є проведення аналізу фітосанітарного ризику, розробка сучасних методів ідентифікації регульованих шкідливих організмів, розробка нових та удосконалення існуючих фітосанітарних заходів щодо попередження проникнення, поширення та шкідливості карантинних організмів.

З учнів академіка М. П. Лісового в заснованій ним лабораторії імунітету сільськогосподарських рослин до збудників хвороб широкий спектр досліджень впродовж тривалого часу здійснювали кандидати сільськогосподарських наук **Голосна Леся Миколаївна**, **Афанасьєва Оксана Геннадіївна** та кандидат біологічних наук **Кононенко Юлія Миколаївна**. Важливими напрямами їх роботи було вивчення особливостей стійкості рослин-живителів до дії основних збудників хвороб, а також встановлення особливостей розвитку збудників грибних хвороб сільськогосподарських культур в зоні Лісостепу України та прояву імунітету в системі рослина-живитель – патоген. Так, сформовано бази даних: складу рас основних збудників хвороб пшениці та ячменю; відомих генів стійкості до виявлених рас основних хвороб; складу генів вірулентності; ефективних генів стійкості пшениці до збудника бурої іржі. Розроблено наукові основи обґрунтування генетичних методів створення сортів з груповою стійкістю до основних збудників хвороб.

З 2012 року лабораторію імунітету очолює кандидат біологічних наук Лісова Галина Михайлівна. Разом із нею на сьогодні дослідницьку роботу виконують доктор сільськогосподарських наук В. В. Кириленко, науковий співробітник С. А. Коновалова та фахівці Н. С. Коваленко, А. С. Ананко.

В зв'язку зі змінами, що відбулися в Інституті захисту рослин НААН, О. Г. Афанасьєва нині обіймає посаду завідувача лабораторії фітопатології, а Л. М. Голосна – старшого наукового співробітника цього підрозділу. Дослідницька їх робота тепер пов'язана із вивченням особливостей формування епіфітотій найбільш небезпечних хвороб польових культур та вдосконаленням систем інтегрованого захисту.

В свій час під науковим керівництвом академіка М. П. Лісового також підготували й успішно захистили кандидатські дисертації **Б. О. Терещенко, К. І. Яцух, О. П. Клименко, В. Я. Сабадин, Т. О. Рожкова, О. В. Баджурак, Р. О. Вусатий, Т. О. Щербаченко** та багато інших. Вони працювали й нині працюють у мережі Національної академії аграрних наук України, в вищих навчальних закладах, агрофірмах.

З вихованців Михайла Павловича доктор біологічних наук **Бабаянц Ольга Вадимівна** впродовж тривалого часу обіймала посаду завідувача відділу фітопатології та ентомології Селекційно-генетичного інституту – Національного центру насіннезнавства і селекції, а доктор сільськогосподарських наук, професор, член-кореспондент НААН, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки **Петренкова Віра Павлівна (1948–2020)** – керівні посади в Інституті рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН.

Інститут захисту рослин Національної академії аграрних наук України глибоко шанує світлу пам'ять та примножує наукову спадщину відомого вченого академіка Михайла Павловича Лісового. Готуючи наукові кадри зі спеціальності «Захист і карантин рослин» за спеціалізаціями фітопатологія і ентомологія та широко впроваджуючи досягнення науки в агропромислове виробництво, значною мірою сприяє успішному вирішенню державних завдань щодо зміцнення продовольчої й екологічної безпеки країни.

УДК 632.1;632.3/4,504.054:574.3

І. П. Артемчук, канд. біол. наук, ст. викладач

*Національний університет біоресурсів і природокористування
України*

ВПЛИВ ПОСТМІЛІТАРНИХ ҐРУНТІВ НА ФІТОПАТОГЕННУ АКТИВНІСТЬ ГРИБІВ, ЩО ВИКЛИКАЮТЬ ХВОРОБИ СОЇ

Повномасштабна воєнна агресія, розгорнута росією проти України, призводить не тільки до руйнування нормального життя, але й стала причиною екологічного лиха, від якого страждає все живе. Ґрунти є основою функціонування природних екосистем та головним ресурсом для ведення сільського господарства. Наразі за різними підрахунками біля третини орних земель України прямо або ж